

Horváth Réka

**BABITS MIHÁLY: KÁRTYAVÁR – EGY VÁROS REGÉNYE
AZ ALKOTÁS REGÉNYTERÉRŐL ÉS KÓSZÁLÓJÁRÓL**

„Nem világos-e, hogy minden kétes egzisztencia Budapestről ide húzódik? Gyülelévész nép ez, bíró úr, a nagy városok söpredéke! én mondom, öreg újvárosi róka. Ázulum!...nem is Újváros ez, hanem Pfüjváros...”¹ Babits regényében egy fiktív, Budapest melletti, gyorsan fejlődő, iparosodó kisvárost fest le, amely rohamos növekedését a korrupt ügyleteknek és az erkölcsileg kétes személyű lakosoknak köszönheti. A *Kártyaváron* Partos Kálmán, a frissen kinevezett járásbíró vezeti végig az olvasót. Partos kívülállóként idegen érzésekkel bolyong és sodródik egyre mélyebbre a város történéseiben, így válik a városban élő emberek között figyelő, azonban az eseményeket soha nem alakító kószálóvá. Újvárosba érkezése pillanatától kezdve nem teljesen ura életének, döntései meghozatalában környezete befolyásolja, és csupán nézője marad az átmeneti állapotban lévő, bizonytalan sorsú városnak. A regényben lezajló cselekményekbe a kószáló csupán a véletlen játékként csöppen bele. „Partos úgy érezte, mintha ennek az új városnak barátságatlan nyüzsgése egyszerre elkapná és magával ragadná az ő lelkét is. Mint aki nagy, szeles masina mellé jut, s megérzi a sodrát. Szédült.”² Partos számára tehát Újváros légköre és lakossága számára elrettentő és döbbenetes kavalkádként fogalmazódik meg.

Babits Mihály epikus műveinek megjelenési idejét tekintve negyedik műve a *Kártyavár*. A Nyugat 1915. szeptember 1-jén kezdte fejezetenként közölni Babits regényét, amely 1916 februárjában félbe maradt, és az olvasóközönség hiánytalanul, teljes egészében csak 1923-1924-ben ismerhette meg Újváros és Partos történetének kiteljesedését. A regény lendületét megtörte az írásában bekövetkezett hosszabb kihagyás. Babits műve mellőzésének valódi okairól őszintén így vallott: „A jelen regény szerzője bevallja, hogy művét elsősorban lírai motívumokból indítva kezdte meg. Azon borzasztó valóság közepette, amelyet ma élünk, egy nagy mesébe akart menekülni: egy óriási építménybe, mint valami templom azílumába.”³ Az 1916-os indokoló cikkében elmondta, hogy a *Kártyavár* írásának kezdetén meglévő életviszonyai megváltoztak, de nem szeretne volna, ha gondjai nyomot hagynak születő művén. „Mint a közönség hű szolgája, megpróbálta meséjét mindazonáltal tovább vezetni: de az eredmény nem elégtette

¹ BABITS Mihály, *Kártyavár*, Bp., Korona, 1997, 162.

² *I. m.*, 163.

³ BABITS Mihály, *Néhány szó a Kártyavárról*, Nyugat, 1916. február 1. = „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s.a.r. TÉGLÁS János, Celldömölk, Paul-Westermann, 1997, 26.

ki.⁴ Babits a regénybeli Újváros életét az újpesti gimnáziumi tanárként megélt élményekből, valamint a Rákospalotán szerzett tapasztalataiból építette fel. A mű keletkezésében bekövetkezett törést az 1916 körüli történelmi események és – továbbköltözése okán – a konkrét társadalmi környezettől való fizikai távolság növekedése indokolják, amely sérülés érzékelhető a regény egészén. Írója a századelejen szerzett tapasztalatait igyekezett Újváros-Újpest megrajzolásával egy műfajilag összetett képet mutató regényben megfogalmazni. Babits alkotása értelmezhető irányregényként, mert egy panamákkal átszőtt, politikai csalásoktól hemzsegő, hitelekkel nagyra növő város, a kapitalista gazdasági rendszer és annak a társadalmat megmérgező hatásainak érzékletes kritikája. Újváros meséje szociális és politikai célzattal is keletkezett, története ebből a szempontból is meghatározható.

A mű cselekményének indulása azonban a társadalmi regény vonásait viseli. Partos Kálmán barangolásai által bemutatásra kerül a város utcáinak morálja és a város lakóinak jellege: „A széles Hunyadi úton haladtak, s egy villanyos szerelőkocsi robogott el mellettük, piszkosszürkén s ásitó nyílással közepén [...] bazárszerű, kis üzletek voltak: a zsidók künn álltak a boltajtókban, mint a polipok [...] Amott egy zálogház tárta nagy, szomorú, piszkos üvegtábláit [...] Két lány jött szembe velük: az egyik vakmerően hasított sötétkéék aljból mutogatva pókháló harisnyáit [...] Közöttük egy nagy fiú, egy igazi jasszképű gavallér.”⁵ Az itt és máshol olvasható érzékletes városleírások és az utca emberének jellemzése mind Újváros bűnös, szennyes megítélésének adalékai. A kószáló Partos megismeri a kétes pénzügyi forrásokkal manipuláló és erkölcstelen, ám nagyvonalúnak tűnő Madár János polgármestert, az örökké elégedetlen, de helyzetéből kitörni képtelen Kovács Endre tanítót, a folytonosan az iparosságról fecsegő öreg kárpitos mester zsidót, Ampenszán bácsit és a város bűnbandáját leleplező Kerboltot. A történet nőalakjai is a város tisztességtelen törvényeihez igazodnak. Élnek itt úri hölgyek, akik régebben utcalányok voltak, botrányos művésznők és szomorú sorsú feleségek. Újváros valamennyi épülete és lakosa felett ott lebeg a város mottója: „Itt semmire sem mégy becsületességgel.”⁶ Partos alakjának érdekessége, hogy bár a város tisztátalansága taszította, amellet fel is rázta őt a vidéki unalmából: „[...] s ő legszebb éveit siváran élte, örömtelen, Szakolcán, tétlen, ostoba kényelemben, most érezte csak! Hogy élhetnek az emberek itt, Pesten, Újvároson! Ah, mi lehet, mi minden lehet még!”⁷ Úgy érezte, hogy ebben a városban minden lehetséges. Élvezte a szép nők látványát, a kaszinó előadása elragadta, és hagyta, hogy a kávéházi forgatag magával sodorja. Partos bíró kalandjait olvasva kirajzolódik a társadalmi regény váza. A regény műfajának meghatározását tovább bővíti,

⁴ I. m., 27.

⁵ BABITS, *Kártyavár*, 165-166.

⁶ I. m., 174.

⁷ I. m., 242.

színesíti a cselekményben fellelhető detektívszál, és a terek ábrázolásának hitelessége, amely a riport műfajára emlékeztet. Továbbá a lélektani regények műfajára jellemző a szereplők gondolatainak és a jellemek pozitív vagy negatív irányba történő változásainak bemutatása. Babits ezt az összetett szerkezetű regényét még nyakonönti egy jó adag szatírával és iróniával. Jó példa erre a regény tagolt szerkezetét adó fejezetek címeinek hangvétele. Humoros, ironikus címként szerepelnek a következők: „Bevezetés, melyben az író a maga lovát dicséri”⁸; „Egy műszaki fejezet, melyet a járásbíró és az Olvasó együtt szenvednek végig”⁹. Ez az 1910-es és 1920-as években született regény „[...] egész szerkezetében, fejezet-elosztásában, címadásában a viktoriánus angol regény szokásait idézi.”¹⁰

A várost az elbeszélés produktumaként tanulmányozva a város tere mint szimbólumrendszer, mint egy több értelmezési szinttel bíró tartomány jelenik meg. A város, mint a modern élet, az életben maradásért folytatott küzdelem és az előbbre jutás jelképeként fogható fel. Babits regényének szereplőinek sorsa, döntéseik egy akkor alakuló új világban, a nagyvárossá válás folyamatában értelmezhetők. A nagyvárosi lét gyors, racionális tudatosságot követel a benne élőkől. *A szív helyett az ész dominál.*¹¹ Partos bírótól is azonnali választ várnak a polgármesterrel való találkozásról: „Valami kényszert érzett, mintha szíve ellen vonnák valahova.”¹² A gyorsuló lendületű Újváros minden lakójának kis csavarként kell megtalálnia helyét a várost működtető hatalmi gépezetben. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megóvja a társadalommal [...] és technikájával szemben.”¹³ A regény figuráinak egymáshoz való elemi kötődése egy kusza hálóként mutatkozik, amelynek szövevényessége a város térképének labirintusszerűségében tükröződik vissza. A város tere e zavaros struktúrában is olvashatóvá válik: a nyüzsgés, a sokféleség, a tér elemei közt fennálló horizontális és vertikális viszonyok, valamint az ezt betöltő tömeg mozgása is. Ez az *orientációs metafora*¹⁴ jelenik meg, mikor a város tere egy őserdő látszólagos

⁸ *I. m.*, 151.

⁹ *I. m.*, 165.

¹⁰ GÁL István, *Babits Mihály – Tanulmányok, szövegekölések, széljegyzetek*, Bp., Argumentum, 2003, 35.

¹¹ Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet* = szerk. SZELÉNYI Iván, *Városshociológia*, KJK, Bp., 1983.

¹² BABITS, *Kártyavár*, 164.

¹³ Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet*, 543.

¹⁴ „Legtöbb alapfogalmunk egy vagy több térbeli metafora szerint szerveződik.” (Lakoff-Johnson, 2003.) A jelenség egyáltalán nem elszigetelt és egyedi nyelvi forma, hanem olyan, ami összefüggő rendszert alkot, miáltal gondolkodásunk általános szemléleti keretét adja. Következésképpen a *térbeli orientáció* egyszerre elsőrendű episztemológiai feltétel és szabályozó elv.

áttekinthetlenségét ölti magára, amelyre Partos egy gyermekkorában olvasott kalandtörténet alapján asszociál: „[...] és nyüzsgött egyszerre az egész nagy erdő. Mind óriási odvas fák voltak azok, és néger törpék laktak az odvakban, és a nagy őserdő egy város volt...”¹⁵

Újváros helyszíneiben, még a modernizációs törekvések dacára is, feltűnnek a régi kor emlékei. Az új égbe törő épületek, a gombaként növő bérházak mellett az omladozó kunyhóknak tűnő építmények emlékeztetnek a város hajdanára. „Kiért a térre, és szemébe villant a városháza. Az új épület, mely *akkor* még meg se volt. Milyen furcsa, nagy, modern épület! akkor még egy hosszú, sárga ház állt a helyén. Az egész tér megváltozott, messze nagyvárosiasan villogtak a kávéház ablakai, s éles ívlámpák zizegtek póznáikon.”¹⁶ A város apránként változó terei rohamosan rajzolják át Újváros még rendezettnak látszó térképét, egy valóságos *labirintussá*¹⁷. A labirintust a kószáló (*flâneur*¹⁸) rögzíthetetlen sajátos nézőpontjából ismerjük meg.

Babits *Kártyavárának* legfigyelemreméltóbb vonása, hogy miként teszi meg a történet főszereplőjének és a cselekmények szervezőjének a várost, mint teret. Partos kószáló alakja mutatja be a város tereit, amelyekben a múlt és a jelen kétes eseményei játszódnak, és amelyek magukon viselik ennek nyomait. A város így *kronotoposszá*¹⁹ válik. A regény tárgya a város megjelenítése, amely város szöveggé olvasható. A szöveg-város ezáltal lesz a fő szervező eleme a történetnek. A múlt olvasható ki például Újváros temetőjében meglévő sírokból, ugyanis egy régi szokás szerint egy helyre temették a kolerában elhunyt embereket. „Egy helyt, ahol a kolerások temetője volt, mindenki felállt a kocsiban, hogy lássa, hány új sír van.”²⁰ Miközben ugyanez a temetőkerítés és a mellette futó villamossín egy fiatal lánynak a szeretőjéhez tartó utat jelenti. „És a temetőkerítés ingott el

GYÁNI Gábor, *Térbeli fordulat és várostörténet = Uő., Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, 2008, 12.

¹⁵ BABITS Mihály, *Kártyavár*, 259.

¹⁶ *I. m.*, 247.

¹⁷ A város terében, a város-lakó lelkében a rend vágyának felszínessége [...] mutatkozik. A város, illetve annak egy sajátos formája már labirintus, nem a térkép, hanem a térkép ellentéte. BÓKAY Antal, *A város. Egy fantázia színeváltozásai = Győri műhely*, 2006/6, 9-10.

¹⁸ A modern nagyvárosban megszületett autonóm individuum, aki blazírt, gyakran önmagába forduló szubjektum és a panorámákat szemlélő néző. A városban történő mozgása során érzékeli környezetét, mindent befogad és mindenre emlékezik. A tömeg része és mégis ironikus távolsággal van a tömegtől. Walter BENJAMIN, *Párizs a XIX. század fővárosa=Uő., W. Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat, 1986.

¹⁹ A tér idő kifejezi a tér és az idő egymástól való elszakíthatatlanságát és az irodalom által már meghódított tér- és időbeli viszonyok lényegi összefüggéseit. Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, Bp., Gondolat, 1976.

²⁰ BABITS Mihály, *Kártyavár*, 223.

mellette. A hosszú-hosszú temetőkerítés. Ami mentén annyiszor elbárákózott. És ment, ment be Pestre. Pestre, egy kis szobába. Ahol találkozik...²¹ A regény modernitása ez érzékeltetett térben artikulálódik és a kószáló tapasztalásai nyomán életre kel a város. A város tér-nyelvezetével megteremti a város játékterét, amelyben a felvonuló személyek, helyszínek és épületek mint kódok szerepelnek. Egy-egy kódként értelmezhető a kaszinó, a városháza, a temető, a kocsmá és a hangversenyterem. A kódok előhívják egyfajta, a helyet átszövő hangulatnak megfelelő viselkedési normát, amelybe az ott tartózkodó szereplők bevonódnak, és felveszik a hely által kívánt magatartásformát. Őszinte cselekvéseket és szavakat talán csak az otthon légkörében olvashatunk a szereplőkről. A többi csupa játék és megjátszás. Maga Babits fejt ki Bevezetésében: „Nos, olvasó, hasonló játékra hívlak meg téged.”²² Az épületek, a lámpák, a villamos mind modernnek, hatalmasak és fényesek, de ez a látszólagos világosság sem képes áttörni az egész Újvárost elborító portengert. Így „Ime, Újváros - egy pillanatig egy új, hazárd és szennyes Magyarország szimbóluma!”²³ lesz. Még a kívülálló Partost is képes ez a szemkápráztató fényesség magába vonni: „[...] nem sejtve még, hogy ő is e nagyjáték egy szereplője már, élete, pénze, egy csepp lesz itt e nagy, forrongó tengerben... [...] beléje fonva látatlan szálakkal, mint egy morzsa, ha egy különös, erjedő féregtelepbe pottyant, és azonnal erjedni kezd, és beléje olvadni maga is.”²⁴ Babits beszédes jelzői könnyen átélhetővé teszik, a várost átszövő szennyes panamákat. A zavar, az átláthatatlanság szimbólumaként többször is szereplő bábeli torony kifejezés, aktív alkotó része lesz a város terének. A bábeli toronyra hasonlító épületek és az építkezéseken dolgozók többféle nyelvének keveredése jeleníti meg a szimbólumot: „Nagy, bábeli tornyok emelkednek [...]”²⁵ És kiért a térre, és meglátta a bábeli tornyot [...]”²⁶[...] ó, minő Babel ez! [...]”²⁷ Babel felvázolásával nem pusztán a zavartság kerül szóba, hanem a bűn mindent átjáró szereplése. A játékváros tereinek alapkövévé lényegül a bűn. Az író a Bevezetésben beavatja olvasóját, Újváros létezésének feltételeibe és sajátjaiba. A térképen nem találjuk meg ezt a Budapest melletti kisvárost, mivel „Újváros a negyedik dimenzióban áll [...]”²⁸, bár nyíltan megfogalmazza azt is, hogy Újpest helyére gondolta el a mesebeli várost. Itt kapcsolódik össze nagyon finoman a regény világa a valósággal, hiszen Babits saját élményeit regényesítette meg. Az

²¹I. m., 222.

²²I. m., 152.

²³I. m., 153.

²⁴I. m., 240.

²⁵I. m., 244.

²⁶I. m., 258.

²⁷I. m., 169.

²⁸I. m., 152.

újpesti gimnázium igazgatójának viselkedése, modora és Újpest életében megjelenő politikai és gazdasági áskálódások, helyezkedésének lehúzó hálója dühítette annyira, hogy tollat ragadjon és megörökítse benyomásait. Újváros, a valósághoz kötődő szálak ellenére, egy elképzelt negyedik dimenzióban található.

A regény terének és idejének sajátos kapcsolata abban rejlik, hogy a város mintegy időn kívül helyezkedik el. A regény cselekményének alakulása szempontjából nem elsődleges a napszakok pontos megjelölése, vagy az eltelt idő ismertetése egy-egy találkozó alkalmával. A terek elhelyezkedéséről, tulajdonságairól aprólékos, különleges jelzőkkel és hasonlatokkal tarkított leírásokat találhatunk. Partos bíró hangversenytermi ülőhelye így szerepel: „Egy ventilátor, épp azon az ablakon, amely alatt Partos járásbíró helye volt, zúgott, rebegett, recsegett, mint egy irtózatos nagy, vergődő madár. Valami óriásfiú gombostűre tűzte, mint egy pillangót, kegyetlenül. Vergődött bádogszárnyaival. Egyszerre elhallgatott. Kiszenvedett talán? A járásbíró önkénytelen felnézett a döglött madárra.”²⁹ Partos kószálása a városban negyvennyolc óra alatt zajlik le, ám ezt a két napot végtelenné duzzasztja a tér változatos tarkasága. A precízen megadott és jellemzett helyek, a város térének központi szerepét mélyen beépítik a regény szerkezetébe.

A *Kártyavár* kószálója, Partos Kálmán egy kissé eltér a modern nagyvárosokban játszódó történetek fásult, blazírt és önmagába forduló kószálótól. Partos ugyan idegenként mozog a városban, de nem zárkózik magába. Figyel és reagál a környezetében érzékeltekre, bár tetteit a város irányítja. Amint megérkezik és leszáll a vonatról, a város kezébe veszi sorsának alakulását. Az útjába kerülő ószeres, a csomagjait cipelő kölykök és a volt iskolatársába, Kovács Endrébe való belebotlása is mind lökést adtak életének változásában. Babits kószálója lassan befogadja a várost, de mindvégig valamiféle zavaró, idegesítő elemként lesznek jelen számára a város részei. Folyamatosan feszélyezi őt a minden zugból ömlő por, a magas épületekből áradó fény és csillogás, az utcán tanyázó gyerekek hangoskodása, a város szüntelen morajlása és az emberek túlzott és hamis nyájassága. „- Útálatos város ez - mondta magában Partos bíró [...]. Mi mindenesetre inkább pesti társaságot fogunk keresni, mint újvárosit.”³⁰ Ellenállása, hamarosan megtörik és alakja alkalmazkodik a városhoz.

A regény külső és belső terei sok esetben egybeolvadnak és az utca a szobával eggyé válik. A város lakói az este beálltával sem húzzák be ablakaikon függönyeiket. A fényes szobákban tisztán látszanak a tárgyak, egy-egy könyvespolc, a váza, a bútorok és lakóik sem titkolják magánéletük részleteit. „Újvároson az emberek sohasem zárják ki az uccát. A széles fénykévék szétterültek a porban, mint az ablakon kidobott világos szőnyegek. Be lehetett látni. [...] Néhol gyerekeket. Egy helyen egy fiatal leányt, csinos arccal, hosszan lógó hajjal, amint

²⁹ *I. m.*, 236.

³⁰ *I. m.*, 159.

valami kottákat rendezgetett.”³¹ Újváros tereit a por és korom lepi el, amelyekről Babits Bevezetőjéből kiderül, hogy egyértelműen a bűn szimbólumai. A várossal ellentétben áll a züllöttségtől mentes vidéki, falusi élet, ahová egy kósza pillanatban elvágynak a lélek, de Újváros bűne nem engedi el egy lakóját sem. „[...] hogy vont a föld, az ő, messze hegyek, a gazdálkodó, természetes élet! De a föld megcsalta, a gazdasághoz nem értett, a pénz bosszút állt rajta, elhagyta őt, és Újváros utána üzent, Újváros visszahitta, visszazította, mint egy iszonyú szívómasina egy elszállt porszemet.”³² A regény várostereinek vonzásának ereje mutatkozik meg ebben a szövegrészletben. A regény folyamán végig erőteljesen kirajzolódik, hogy a város *önálló társadalmi entitásként*³³ működik. A tér nem csak keretet ad a történeteknek, nem csak helyszíneként szolgál a cselekmények résztvevőinek, hiszen az események sodrában megjelenő szereplők jellemfejlődése párhuzamosan ingadozik a város alakulásával, Újváros egyszerre lélegzik velük. Babits Mihály írói zsenialitásával alkotta meg Újváros különleges, kódokkal és szimbólumokkal telt tereit, amelyeknek a valóságban is megtalálni párjukat. Fiktív a város és lakói is, ennek ellenére felismerhető a tér és szereplői is. A szereplők felismerhetősége nem konkrét személyekre vonatkozik. A regény szereplői bizonyos tulajdonságokat testesítenek meg. Van, aki a zsarolást vagy becstelenséget jeleníti meg, van, aki az irigységet vagy a kétszínűséget. A negyedik dimenzióban lebegő büntől telített város függ a valóság felett. A regény utolsó tere, helyszíne a temető, amelyben látomászerűen zajlanak le a végső események, a történet nem fullad totális depresszív, kilátástalan állapotba. Újvárost most még a panamák súlya húzza le, most még szegény a becsület, a tisztességes munkával szerzett szerény vagyon, de ezen a következő generáció túlléphet. A záró jelenet tere nem véletlenül a temető, amely jelképezheti a romlott korszak embereinek eljövendő végét. Így a regény végkicsengése bizakodó maradhat.

³¹ *I. m.*, 250.

³² *I. m.*, 218.

³³ A tér nem homogén, hanem differenciált valami, a kereteit kitöltő külön nemű terek minősége pedig az általuk (is) teremtett viszonyrendszerek (az ún. strukturális helyek) határozzák meg. Michel FOUCAULT: *Eltérő terekről*. = Uő: *Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen, Latin Betűk, 2000. 147.

Felhasznált irodalom:

BABITS Mihály, *Kártyavár*, Bp., Korona, 1997

GÁL István, *Babits Mihály – Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Bp., Argumentum, 2003.

BABITS Mihály, *Néhány szó a Kártyavárról*, Nyugat, 1916. február 1. = „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Celldömölk, Paul-Westermann, 1997.

Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet* = szerk. SZELÉNYI Iván, *Városshociológia*, KJK, Bp., 1983.

GYÁNI Gábor, *Térbeli fordulat és várostörténet* = Uő., *Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, 2008.

BÓKAY Antal, *A város. Egy fantázia színeváltozásai* = Győri műhely, 2006/6.

Walter BENJAMIN, *Párizs a XIX. század fővárosa*=Uő., *W. Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat, 1986.

Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, Bp., Gondolat, 1976.

Michel FOUCAULT: *Eltérő terekről.* = Uő: *Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Debrecen, Latin Betűk, 2000.